

23. Родина як лабораторія життя // Скинія. — 2014. — Ч. 6.
24. *Скленар І.* Типологія та характеристика сучасної греко-католицької преси України / Ігор Скленар // Наукові записки Інституту журналістики : наук. зб. — К., 2009. — Т. 37. — С. 187—191.
25. Слово редактора // Скинія. — 2013. — Ч. 1.
26. *Фузі А.* Я вірую / Ауреліо Фузі // Скинія. — 2013. — Ч. 1.
27. *Хворостовська О.* Батьківщина шопки / Ольга Хворостовська // Кана. — 2013. — Ч. 1.
28. *Хворостовська О.* Мар'ян та Ольга Мацехи / Ольга Хворостовська // Кана. — 2014. — Ч. 10.
29. *Хворостовська О.* Надія та Роман Турянини / Ольга Хворостовська // Кана. — 2012. — Ч. 1.
30. Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа / упоряд. і наук. ред. М. Перун. — Л. : Видавництво Українського католицького університету, 2004. — 440 с.
31. Чи існує життя після розлучення // Скинія. — 2014. — Ч. 6.
32. *Юраш А.* Католицька концепція журналістики / Андрій Юраш // Вісник Львівського університету: Серія «Журналістика». — Л., 1997. — Вип. 20. — С. 25—30.
33. Спільнота толитового служіння // Скинія. — 2013. — Ч. 1.

Роман Бліхарський

**ДИЛЕМА ЗІТКНЕНЬ ТА ШЛЯХИ ЄДНАННЯ:
АНТАГОНІЗМ НАУКИ І РЕЛІГІЇ НА СТОРІНКАХ
ЧАСОПИСУ «БОГОСЛОВІЯ» (Львів, 1923—1939 рр.)**

Розглянуто матеріали наукового часопису «Богословія» (Львів, 1923—1939), присвячені низці тем гуманітарного та природничого спрямування. Проаналізовано погляди представників греко-католицького духовенства на проблему контрверсії науки та релігії у першій третині ХХ ст. Окреслено напрями інтеграції наукових здобутків християнською теологічною думкою.

Ключові слова: *релігія, християнство, теологія, Українська греко-католицька церква, наука, лайцизм, секуляризм.*

Рассмотрены материалы научного журнала «Богословія» (Львов, 1923—1939), посвященные ряду тем гуманитарного и естественно-научного направления. Проанализированы взгляды представителей

греко-католического духовенства на проблему контрверсии науки и религии в первой трети XX в. Определены направления интеграции научных достижений христианской теологической мыслью.

Ключевые слова: *религия, христианство, теология, Украинская греко-католическая церковь, наука, лаицизм, секуляризм.*

The materials of the journal «Bohosloviia» («Theology») (Lviv, 1923—1939) devoted to the themes of humanitarian and natural science areas have been studied. The analysis of views of the Greek Catholic clergy on the issue of science and religion controversy in the first third of XX century has been made. The directions of integration of the scientific achievements into Christian theology have been determined.

Key words: *religion, Christianity, theology, Ukrainian Greek Catholic Church, science, laïcité, secularism.*

Редакція часопису «Богословія» (Львів, 1923—1939) розпочинала свою роботу в складних соціальних, політичних та економічних умовах. Ідея видавати науково-богословський часопис зародилася під час кризи та депресії «по великій війсьній і революційній хуртовині, по тяжких національних невдачах — у хвили, коли розвивались мрії про близьке поліпшення нашої національної долі» [6].

Необхідність розвивати богословські студії та налагодити випуск наукового фахового журналу у Львові обґрунтовувалася насамперед ускладненим доступом до теологічної літератури, яка виходила за межами Галичини, а відчутна нестача «своїх» часописів загрожувала спадом зацікавлення теологією серед українського духовенства. Очевидно, що відсутність такого видання унеможлиблювала розвиток греко-католицької богословської науки. Ще до початку Першої світової війни здійснювалися спроби заснувати богословський журнал, зокрема, редакція вказує на «Церковний Вістник» та «Церковний Восток», але оцінює їх як невдалі. У повенний час потреба розвитку українського богословського наукового часопису «стала особливо пекучою» [6].

Засобом журналу редакція прагнула піднести та зосередити навколо «Богословія» науковців-теологів, «виховувати учнів», пробудити зацікавленість до цієї науки та передусім забезпечити інтелектуальну підтримку уніоністичній акції. Одне з найважливіших завдань, яке видавці ставили перед собою, — це публікувати наукові праці з догматики, апологетики, філософії, біблеїстики, історії Церкви та канонічного права, церковної археології та церковного

мистецтва тощо. Особливу увагу вони прагнули приділяти богословській традиції Східної Церкви. Редакція зобов'язувалася ознайомлювати читачів з найновішими здобутками у сфері теології, рецензувати опубліковані праці, в яких порушувались богословські питання, здійснювати огляд закордонних видань. Для того, щоби перебувати в руслі західної теології, окремі матеріали друкувалися латинською мовою [1].

В одній з редакційних статей підкреслювався драматизм зіткнення «двох світів католицького й атеїстичного, чи точніше підбитого атеїстами — ворогами Бога, гнобителями Церкви й усякої релігії». Науку тут потрактовано як основу лаїцизму, що деструктивно впливає на авторитет Церкви. З огляду на «сусідство» з країнами, в яких одним із компонентів офіційних ідеологій був атеїзм, що проникав і пропагувався в середовищі галичан, арелігійні та антирелігійні вчення становили дедалі більшу небезпеку для церковно-релігійного життя Галичини [6].

У боротьбі з цими деструктивними тенденціями «католицький Захід» розпочав інтенсивну роботу з відродження християнської католицької науки. Орієнтуючись у закономірностях історичних та соціотворчих процесів, «духовні круги католицького Заходу» з метою зупинити наростаюче домінування науки, яка ґрунтується на атеїстичних началах, поставили собі за мету відродити науку християнську, осередки якої впливатимуть на усю суспільність. Оскільки «душею й вінцем християнської науки є богословія — наука про Бога і Його творіння, про останню причину всіх річей і про останню ціль людини», то стрижнем відродження католицької науки обрано теологію [6].

Варто зазначити, що сучасний катехизм Католицької церкви не виключає співіснування релігії та науки, тож на запитання: «Чому немає суперечностей між вірою і наукою?» відповідає наступним чином: «Хоча віра стоїть понад розумом, між вірою і наукою ніколи не може бути суперечности, бо і те, і те бере початок у Бозі. Не хто інший, як Бог дарує людині і віру, і світло розуму» [3, с. 159—160].

У нашому дослідженні ми виокремили ті матеріали «Богословія», які яскраво ілюструють реакційні тенденції, що існували у тогочасному богословському середовищі Галичини, та висвітлюють позиції науковців-теологів на зростання впливу ідей лаїцизму та секуляризації в європейському науковому світі.

Критика прогресивістських ідей присутня у рецензії о. Юстина Гірняка на працю «Pedagogische Pathologie». О. Юстин Гірняк — священик Української греко-католицької церкви, який, окрім України, в різних роках вів свою душпастирську працю в Австрії, Великій Британії, США [5]. Автор рецензії називає XIX ст. «мачухою» для католицького духовенства, критикує і водночас намагається оправдати інтелігенцію, що була обманута «натуралізмом з під стягу Руссо». На думку автора, вчення мислителя про початкову досконалість людської природи негативно вплинуло на подальший розвиток педагогіки. Інтелігенція, перейнявши прагнення Жана-Жака Руссо «повороту до природи», почала легковажити та занедбувати традиційні християнські методи виховання та освіти.

Політику емансипації з-під впливу християнської педагогіки перейняли і політичні партії. Із гаслом «чия школа — того будучність» велася боротьба за контроль над освітнім процесом. У навчальних закладах Галичини розпочалися педагогічні експерименти, на характер яких впливали релігійні чи антирелігійні позиції ініціаторів нововведень [2].

Змін зазнали різноманітні наукові галузі, становлення яких спровокувало реабілітацію християнської педагогіки. Автор рецензії, зокрема, пише про розвиток окремих напрямів психології, зазначаючи, що вчені-психологи не розглядають вчення Церкви про перворodne падіння людини як песимістичне, трактуючи його як об'єктивну дійсність, оскільки на час написання цієї рецензії науці були відомі понад 300 психічних розладів, які ретельно вивчені і класифіковані. Рецензент підсумовує, що результати дослідження психічної природи людини будуть корисні і для душпастирської праці. О. Гірняк сподівається, що «колись душпастир найде таки доступ до душі вірних, котрі нераз своєю загадковістю можуть доводити до розпуки» [2].

На сторінках «Богословія» опубліковано низку праць о. Гавриїла Костельника. Оцінка ролі цієї контроверсійної постаті в історії України та житті греко-католицької Церкви зокрема не є темою нашого дослідження, оскільки у своїх розвідках він торкався тем виключно наукового природничого спрямування, основна ідея яких — це співвідношення та поєднання теологічного і природничого підходів до вивчення кола питань, що традиційно є пред-

метом зацікавлення вчених-фізиків, космологів. Отець Костельник намагається знівелювати суперечності у поглядах фахівців, які є прибічниками емпіричних методів дослідження, та відшукати ті позиції щодо трактувань феноменів матерії, простору, космосу, які не перебуватимуть у конфлікті з наукою Церкви.

У статті «Поняття матерії в старинних атомістів і в нинішній фізиці» автор здійснює огляд вчень про походження та організацію видимого світу — від мислителів античності (Платон, Демокрит, Аристотель, Левкіп) через «новочасних» дослідників (Ньютон) аж до сучасників (Нільс Бор, Вільгельм Оствальд). Г. Костельник виокремлює актуальні йому відомості щодо походження матерії, які співзвучні із релігійними міркуваннями [4].

Якщо мислителі давнини, конструюючи свої умоглядні моделі будови всесвіту, вчили про одвічність матерії та несотвореність космосу, то вже у нову епоху, коли в процесі пізнання стали домінувати методи спостереження та експерименту, фізики стверджують протилежне. Зокрема, о. Костельник, посилаючись на праці англійського астрофізика Джеймса Гопвуда Джинса, доводить, що матерія, з якої сформований «теперішній» всесвіт, не могла існувати завжди, і в нез'ясований спосіб неіснуюча матерія раптом стала експліцитною. На думку автора, це перша важлива мить ймовірного споріднення поглядів науки та релігії стосовно питання створення світу.

Ще одна спорідненість притаманна темі взаємодії тіла та душі. Згідно з картезіанською філософією, матерія трактується виключно як «*res extensa*» (протяжність), що значно ускладнює опис єднання душі з тілом. Труднощі зникають, коли мислити природу душі як наближену до поняття енергії.

Матеріалісти і дуалісти розглядають представників рослинного та тваринного світу як добре скомпільовані конструкції, своєрідні бездоганно налагоджені автомати чи машини. Адекватнішою ж, на думку автора, є ідея подвійності природи органічного та неорганічного світу (*material prima* та *material forma* — за Аристотелем). Погляди науковців-фізиків ХІХ—ХХ ст. на природу матерії наближені до вчення про подвійність природи, однак в основі цих думок стоять уже співвідношення не якісних та кількісних характеристик, а маси та енергії. Якщо розглядати матерію як специфічний прояв енергії, то це наштовхує автора на думку, що за життєдіяльність

живих організмів відповідають приховані вітальні принципи, які у своїй суті також мають природу енергії [4].

Автор у наведеній статті не розкриває і тим самим проблематизує розкриття сенсу еволюційного процесу, внаслідок якого матеріальна енергія автономно трансформувалась у начала рослинного та тваринного царства. Однак зазначає, що досі метафізика перебувала в пошуках зв'язку між задумом Божим та організацією «тварного» світу. Тогочасні досягнення фізики дають змогу простежити, що принципи життя душі можна тлумачити як різновид енергії, і залишають відкритим питання «індивідуації» та «автономізації» цих «енергетичних» принципів.

Таким чином, о. Гавриїл Костельник порушує проблему формування нового поняття енергії та долання примітивного розуміння природи матерії, що становить основу вчення «сухого збанкотованого матеріалізму, за який півінтелігенти-більшевики мучать людський рід» [4].

Наступна спроба поєднати догматичне вчення католицької Церкви із науковими тенденціями — це розвідка о. Степана Сампари «Прачоловік і праоб'явлення». Про автора відомо, що він народився 12 грудня 1897 р. у с. Прошова (тепер — Тернопільської обл.). Під час Другої світової війни працював у Львівській духовній семінарії. 11 квітня 1945 р. заарештований. Був в'язнем у концтаборах на території СРСР, зокрема у Читинській області. Після звільнення 1964 р. повернувся у рідне село, де підпільно вів душпастирську працю [8].

Стаття поділена на кілька розділів та підрозділів, у яких автор поетапно розкриває тему дослідження, здійснює послідовний виклад вчення Церкви про феномен Божого праоб'явлення первісній людині та описує основні віхи вивчення розвитку людської істоти як біологічного виду. Огляд теорії походження та еволюції *Homo sapiens* доповнено важливим фактологічним матеріалом, що ілюструє актуальні спроби відтворення картини первісного укладу життя доісторичного населення континентів планети.

Теологічний «блок» статті представлений такими підтемами: походження людини, трактування її буття та феномену праоб'явлення в Святому Письмі, вчення Церкви про первородний гріх, вищнення першої людини до надприродного стану, взаємозв'язок між фактом цього вищнення та отримання людиною праоб'явлення,

проблема датування праоб'явлення, вчення про його природу та обсяг, природні правди праоб'явлення, надприродні правди праоб'явлення, важливість знань, отриманих емпіричним шляхом, для богословського вивчення питання отримання праоб'явлення первісною людиною [7, 1936, № 2/3].

Підсумовуючи богословську частину свого дослідження, автор пише, що, згідно з поглядами Церкви, перша людська істота мала потенціал для того, щоби прийняти Боже об'явлення, оскільки первинно була наділена повнотою людської природи — функціональним тілом та душею з розвиненими пізнавальними властивостями. Щодо питання історичної достовірності Божого об'явлення, автор підкреслює значення Книги Буття — джерела, з якого нам відомо про цю подію. Для релігійних традицій, у рамках яких феномен праоб'явлення необхідно мислити некритично та беззастережно, — авторитет Біблії є безумовним. Текст Святого Письма і схоластична традиція стверджують, що перша людина могла прийняти Боже об'явлення, і ці докази, на думку о. Сампарі, є цілком об'єктивні та переконливі.

Проте той факт, що об'явлення є абсолютно відповідним природі людського розуму і серця, не є підставою для того, щоб обґрунтувати ймовірності цієї події. Жодний доказ не запевнив науковий світ про дійсну, історичну достовірність праоб'явлення. У зв'язку із впливом позитивізму та секуляризму ідея визнання цієї події поступово втратила підтримку наукової спільноти.

З точки зору мислителів, філософів, богословів, які торкались цього питання у своїх працях, праоб'явлення — універсальний чинник у житті людської цивілізації і не може бути привілеєм окремих осіб чи спільнот, оскільки «ціле людство від самого свого початку, на усіх стадіях розвитку інтелекту та науки мало змогу до його пізнання» [7, 1936, № 2/3].

Автор виключає трактування праоб'явлення як фактор психології людини, не розглядає його як результат індивідуального переживання, експлозії чи імпульсу підсвідомості. Не мислить його також як гіпотезу, риторичну фігуру чи сюжет легенди. Натомість стверджує, що праоб'явлення — історична подія, яка справді відбулась і стала рушієм культурного та релігійного поступу людства, акцентує вплив цієї події на низку наукових дисциплін, зокрема на філосо-

фію, психологію, історію, антропологію, етнологію, культурологію, палеонтологію, археологію тощо. Усі ці науки можуть у перспективі аргументувати тезу про ймовірність отримання первісною людиною праоб'явлення, оскільки досліднику досі не відомі жодні аргументовані докази, які б доводили неможливість такої події.

У наступних частинах своєї статті о. Сампара подає наукові дані щодо походження та віку людини, аналізує проблеми та небезпеки, які виникають при дослідженні питання генези первісної людини, здійснює аналіз доказової бази вчених-натуралістів та еволюціоністів, зокрема, посилається на праці Жоржа-Луї Леклерка де Бюффона, Іммануїла Канта, Жана Батиста Ламарка, Етьєна Жоффруа Сент-Ілера, Жака Буше де Перта, Чарльза Лаелла та ін.

Окрім суто природничої проблематики, о. Сампара звертає увагу на тему формування та становлення цивілізації, культури, вивчення пам'яток вірувань та обрядів, пошуки слідів проторелігії тощо.

Автор публікації розглядає здобутки науковців-сучасників у справі вивчення культури та побуту реліктових племен, зокрема, пише про спроби відтворення специфіки їхнього мислення, рефлексії та світосприйняття. Вдаючись до актуальних йому відомостей, він характеризує стадії розвитку вірувань сучасних народів пракультурного кола, їхню етику, сімейний, господарський та суспільний уклад. Описуючи дискусійну теорію прелогізму, о. Сампара вказує на заангажованість, притаманну цим пошукам, оскільки підхід вчених обумовлений прагненням ототожнити представників «примітивних» народів із первісними людьми [7, 1937, № 4].

Згідно з наведеними та проаналізованими фактами, дослідник робить висновок, що праісторична людина не була «глупим і нерозумним еством», навпаки, рівень розвитку її мисленнєвих здібностей, етичної, релігійної системи нічим не поступався сучасній. Наведені приклади культових дійств, серед яких надзвичайно важливими є факти проведення похоронних обрядів, що свідчать про існування у первісних людей віри у загробне життя [7, 1937, № 2/3].

Методи, якими послуговуються вчені-еволюціоністи при дослідженні культури примітивних племен, ґрунтуються на тому ж принципі, що й при вивченні викопних решток. Керуючись у своїх гіпотетичних побудовах засадою: «старше те, що неуформлене», о. Сампара стверджує, що чим «дикіша» народність, тим вік

її походження вважається давнішим. Автор відстоює позицію, що «здегенеровані» релігійні, етичні норми окремих етносів є доволі пізньою надбудовою, а отже, вивчення найпримітивніших племен сучасності не дає змоги сформулювати уявлення про життя первісної людини [7, 1937, № 2/3].

Експериментально довести походження людини і сформулювати з цього «позитивну, тверду» тезу, а не здогад — означає розкрити таємницю виникнення людства та закономірностей розвитку цивілізації в цілому. Для цього необхідно, щоб в арсеналі вчених, які займаються цим питанням, існував потужний масив емпіричного матеріалу максимально давнього походження. Поряд з тим автор констатує недосконалість методів і теоретичних засад, якими послуговується наука, оскільки усі викопні рештки та археологічні знахідки вчені намагаються адаптувати до вже сформованої теорії еволюції. І коли у дослідників з'являється сумнів щодо адекватного розташування певного артефакту на геохронологічній шкалі, то апробація отриманих знань триватиме доти, поки знахідка не відповідатиме усталеному еволюційному шаблону. Процес пізнання набував ознак замкненого кола, теорія еволюції сама собою стала основою, критерієм та метою дослідження.

Причину цього о. Сампара віднаходить у недосконалості методів, якими послуговуються природничі науки, та впливові матеріалістичних вчень. Такі поняття, як «Бог», «творець», «об'явлення», «релігія», «душа», «безсмертя», стали неприйнятними для постатей, які визначали тональність у європейському науковому середовищі. Автор вказує на вчених-атеїстів, зокрема: Карла Фогга, Якоба Молешотта, Томаса Генрі Гекслі, Ернста Геккеля, Євгенія Біхнера, а також Дарвіна, який, розробляючи своє еволюційне вчення, що описує розвиток людини як процес суто механічний, враховував тільки «зовнішні», проявлені чинники, такі як природний відбір, боротьба за існування, приєднуючись тим самим до атеїстичної тенденції ігнорувати існування душі та Бога. У підсумку автор цитує Карла Фогга, який висловив думку, що краще бути вдосконаленою мавпою, аніж грішним янголом. Проте зараз такої альтернативи вже немає, «ми знаємо, що людина ні одно ні друге» [7, 1936, № 2/3].

Отець Сампара вказує на те, що більшість етнологів припускають ймовірність того факту, що віра в єдиного найвищого Бога була

універсальною, а риси монотеїзму притаманні віруванням народів, на яких не простежується вплив християнства чи інших монотеїстичних традицій. Дослідники, які займаються цим питанням, сходяться на тому, що ідея єдиного бога не виникла на пізніх стадіях формування системи вірувань цих народів. Зокрема, автор згадує праці Ендрю Ланга та Вільгельма Шмідта, присвячені пошукам ознак прамонотеїзму у міфології окремих племен [7, 1938, № 1].

В історичній перспективі найважливішим джерелом, яке вказує на «розумність» першої людини, є Святе Письмо. Зокрема, Книга Буття, яка, на думку о. С. Сампари, є найвиразнішим свідченням того, що Бог, створивши Адама, наділив його повнотою людської природи, знанням і мудрістю. Адам мав зрівноважені та впорядковані усі тенденції душі, що давало йому змогу прийняти й усвідомлювати істини, які являють собою праоб'явлення.

Від історичного факту виникнення першої людини і прийняття Божого надприродного об'явлення розпочинається надприродна релігія та весь історичний та культурний поступ людства, який під Божим знаменом упродовж багатьох століть «розчленовувався, розпорошувався і розгублювався в замряченому минулому, а до нас дійшла тільки одна пряма стежинка, вузька, місцями дуже заросла — від Адама через патріархів, пророків і Христа». Віднайти увесь розсіяний людський рід поза тією стежиною, вивчити його до тієї міри, щоб можливо було відтворити утрачені зв'язки, і дійти до того періоду, де «“видно вже” першу людину — це завдання» [7, 1938, № 2/3].

Наукові дисципліни, які займаються питанням походження людини, на думку автора, так чи інакше сприяли формуванню погляду католицької апологетики на питання: чи могла первісна людина прийняти Боже об'явлення? У цьому о. Степан Сампара вбачає один із важливих пунктів перетину шляхів науки і християнського вчення у справі вивчення феномену пралюдини та праоб'явлення.

Наведені нами приклади матеріалів журналу «Богословія» дають змогу проаналізувати погляди окремих вчених-теологів початку ХХ ст. на ключові тенденції наукового поступу. Автори у своїх статтях здійснюють спроби гармонійного поєднання вчення Церкви з тим, що відомо науці про сутність та методи освіти і педагогіки, природи всесвіту, походження людини та цивілізації. Заклики до

конфронтації науки та релігії ми здебільшого зауважуємо зі сторони наукового табору. Духовенство спрямовувало свої інтелектуальні зусилля на те, щоби ґрунтовно вивчити, осмислити, примирити, взаємодоповнити та інтегрувати здобутки наукової праці вчених у релігійний світогляд.

Це пов'язано з тим, що початково релігія претендує на більше, Церква зацікавлена в людині в усіх її проявах, тоді як інтенція науки розділена на низку галузей та дисциплін, про що додатково свідчить усталений поділ на гуманітарну та природничу, фундаментальну й прикладну сфери. Тому проблемним є не узурпація знань, а визначення пріоритетів у справі їх трактування.

Антагонізм науки та релігії виникає тоді, коли постає питання доцільності феноменів буття, — адже релігійна думка оперує сенсами, наука ж здебільшого описує принципи, причинно-наслідкові зв'язки та механізми функціонування. Для того, щоби вибудувати власні вчення про сенси, наука використовує ідеологію як ерзац світогляду. Критика у розглянутих працях авторів часопису «Богословія» була спрямована не на власне науку, а на ідеологічно оснащену науку.

1. Від Редакції // Богословія. — 1923. — № 1.
2. *Гірняк Ю.* З педагогічної патальогії / Юстин Гірняк // Богословія. — 1926. — № 3.
3. Катехизм Католицької Церкви : компендіум. — Л. : Свічадо, 2008. — 200 с.
4. *Костельник Г.* Поняття матерії в старинних атомістів і в нинішній фізиці / Гавриїл Костельник // Богословія. — 1932. — № 4.
5. *Кравець Р.* Гірняк Юстин [Електронний ресурс] / Роман Кравець. — Режим доступу: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/hirniak-u.htm>.
6. Редакція. Наше десятиліття / Редакція // Богословія. — 1932. — № 1.
7. *Сампара С.* Прачоловік і праоб'явлення / Степан О. Др. Сампара // Богословія. — 1936. — № 2/3—4; 1937. — № 2/3—4; 1938. — № 1—2/3.
8. *Семенюк В.* У 70-у річницю Львівського псевдособору Митрополит Василій закликав вшанувати кожного, хто залишився вірним УГКЦ та Україні [Електронний ресурс] / Василь Семенюк. — Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua /u-70-u-richnicyu-lvivskogo-psevdosoboru-mitropolit-vasilij-zaklikav-vshanuvati-kozhnogo-hto>.